

A SZAKKÉPZÉS MAGYARORSZÁGI TÖRTÉNETE ÉS JELENLEGI SZABÁLYOZÁSA, HELYZETE

Juhász Ágnes

*Kiegészítő anyag a Szakképzés a közoktatásban, a közoktatás
és a munka világa tématerülethez*

A szakképzés rendszere a rendszerváltás előtt

A háború után a szakképzés **hároméves állami szakmunkásképző iskolákban** folyt. A szakmunkásképző a szakmai végzettség mellett középfokú iskolai végzettséget is adott. A képzés során közismeretet, szakmai elméletet és gyakorlatot tanultak az iskolában és gyári tanműhelyekben. A megszerzhető ipari és mezőgazdasági szakmák jegyzéke, az Országos Szakmunkásképzési Jegyzék kisebb változtatásokkal és néhány nagyobb átalakítással a 90-es évek közepéig volt érvényben. A hároméves képzésben megszerzhető szakmák mellett néhány szakma érettségi után és több, a jegyzékben külön jelölt szakképesítés felnőttképzésben volt megszerzhető.

A szakmunkásképzőben végzettek számára reális továbbtanulási lehetőséget jelentett a **szakmunkások szakközépiskolája**. Itt nappali tagozaton két, esti/levelező tagozaton három év alatt lehetett szakközépiskolai érettségit szerezni.

Az egészségügyi és adminisztratív területen kétéves **szakiskolai képzés** folyt, amely szakmunkás végzettséget nem adott (egészségügyi, gép és gyorsíró szakiskola).

A középfokú szakmai végzettség magasabb szintjét a technikus képesítés jelentette. A 1965-ös oktatási reformig technikus képesítés a 4 éves **technikumokban** volt megszerzhető, a technikumi érettségi mellett lehető technikus minősítő vizsgával. A jobb technikumokba nehezebb volt bekerülni, mint a jó gimnáziumokba.

A 60-as évek közepén a technikumok megszűntek, helyüket a **szakközépiskolák** vették át. A szakközépiskola a gimnáziumtól eltérő, ágazatonként különböző érettségi vizsgára készített fel, és ezzel párhuzamosan vagy szakközépiskolai szakmai végzettséget, vagy szakmai vizsga letétele után az Országos Szakmunkásképzési Jegyzékben szereplő szakmunkás végzettséget is adott. Technikus képesítés megszerzésére csak felnőttoktatás keretében volt lehetőség, jellemzően azok számára, akik az adott szakmában dolgoztak. Később – 1985-től – a szakközépiskolákban érettségi utáni nappali évfolyamon is lehetővé tették a technikus képesítés megszerzését.

A szakközépiskolát végzettek munkaerő-piaci pozícióját rontotta a szakmunkásokéhoz viszonyítva alacsony gyakorlati tudásuk. Ugyanakkor továbbtanulásukat megnehezítette, hogy a szakközépiskolákban egyes fontos közismereti tantárgyakat egyáltalán nem tanultak, és a szakközépiskolai érettségi a tanult tárgyakból is alacsonyabb követelményeken alapult, mint a gimnáziumi. A szakközépiskolák presztízse messze alatta maradt a technikumokénak, az elméletileg és gyakorlatilag is jól képzett technikusokat azóta is hiányolja a munkaerőpiac.

A 90-es évektől a 2011-es oktatási törvényekig

Ez a rendszer a 90-es években gyökeresen megváltozott. A változás egyik iránya a szakmai jegyzék megváltozása és a felnőttképzés szerepének növekedése volt. A szakmunkás, technikus és szakközépiskolai szakmák jegyzékét felváltotta az **Országos Képzési Jegyzék (OKJ)**. Az OKJ a hagyományos ipari, mezőgazdasági, szolgáltató szakmák mellett sok adminisztratív, szellemi szakmát is magába foglalt. A szakmák legnagyobb része az iskolai rendszerű képzés mellett tanfolyami rendszerben (felnőttképzésben) is megszerezhető lett, sőt számos olyan szakma is szerepel a jegyzékben, amely iskolai rendszerben nem is tanulható. A szakképesítések jelentős része csak érettségi után, további számos szakma csak 10 évfolyamos végzettséggel lett megszerezhető. A szakmai vizsga a felnőtt és az iskolai képzésben azonos lett, a **kimeneti szabályozás** szerint a vizsgáig vezető út helyett a vizsgakövetelményeket határozták meg.¹

A másik lényeges változás az **iskolai szakképzést** érintette. A reform után konkrét szakma tanulása szakiskolákban a 10., szakközépiskolákban a 12. évfolyamig nem volt lehetséges. A 8. osztály elvégzése után nem szakmát, hanem iskolatípust és szakmacsoportot kellett választani, a szakmaválasztás szakiskolában a 10., szakközépiskolában a 12. évfolyam utánra tolódott. A szakmunkásképzőt felváltó szakiskola 4 évfolyamos (2 közismereti +2 szakképző évfolyam) lett, a kétéves szakiskolai képzés megszűnt. A szakmatanulás szakképző iskolai előképzettség nélkül, illetve annak irányától függetlenül is lehetségessé vált, gimnáziumi érettségivel ugyanannyi idő alatt lehetett szakmát szerezni, mint szakközépiskolaival. A reform közelíteni kívánta egymáshoz az egyes iskolatípusokat. A 9-10. évfolyamon mindegyik iskolatípusban a Nemzeti Alaptanterv szerinti közismereti képzés folyt. A szakközépiskolai és a gimnáziumi érettségi azonos lett (annyi különbséggel, hogy a szakközépiskolában a szabadon választott tantárgy lehetett szakmai alapismeret).

Ezzel párhuzamosan a **tankötelezettség korhatárát** 16-ról 18 évesre emelték. Mivel ez az emelés felmenő rendszerben történt, ténylegesen csak néhány évvel ezelőtt vált a 16 éven felüliek iskolába járása kötelezővé.

Az **első szakma megszerzése** 23 éves kor alattiak számára nappali tagozaton ingyenessé vált, függetlenül attól, hogy azt milyen iskolatípusban és milyen tulajdonú iskolában szerezték meg.

Az OKJ szakképesítések megszerzésére – a fiatalok számára ingyenesen – rengeteg **magániskolában** is lehetőség nyílt, elsősorban (máshol tett) érettségit követő szakmai évfolyamokon.

A reform létrehozásának igénye **a közoktatás vezetői és kutatói köréből indult ki, a szakképzés szereplői részéről heves ellenállásba ütközött**. A reform célja **a korai szelekció megakadályozása, az iskolatípusok közötti átjárhatóság biztosítása, a szakmunkások általános kompetenciájának** növelése volt. Mivel az elképzelések nem alapultak a

¹ Az új rendszerben hivatalosan nem szerepel a technikus képesítési szint, azonban az érettségi után megszerezhető, technikus munkára felkészítő szakképesítések nevében általában benne maradt a „technikus” szó. Voltak olyan időszakok, amikor ezeket a szakképesítéseket csak iskolai rendszerben lehetett tanulni. A terminológiai kuszaságot mutatja, hogy sok felmérésben, statisztikában az érettségihez kötött (5-tel kezdődő OKJ-számú) szakképesítéseket tekintik technikus szakképesítésnek.

szakképzésben részt vevők igényeinek és lehetőségeinek ismeretén, és nem párosultak megfelelő tájékoztatással, tanártovábbképzéssel, módszertani fejlesztéssel sem, a valóságban éppen a deklarációkkal ellentétes eredményre vezettek.

Az **átjárhatóság** semmilyen vonatkozásban nem valósult meg. Komprehenzív iskolák egy-két kísérlettől eltekintve nem jöttek létre, így a 8. osztály utáni iskolatípus-választás gyakorlatilag végleges döntést jelentett. Hiába volt egységes a követelményrendszer, a szakiskolákban folyó gyengébb közismereti képzés gyakorlatilag lehetetlenné tette a középiskolába való átvételt. (Iskolaváltásra egyébként is nagyon nehezen szánják rá magukat a szülők, a tanulók.) Az alternatív útként rendelkezésre álló szakmunkások szakközépiskolája megszüntetésével nehezebbé, esetlegesebbé vált a szakmunkások számára az érettségi megszerzése. Emellett az elvi lehetőség ellenére az érettségit megszerezni kívánókat általában nem a középiskola 11., hanem csak a 10. évfolyamára vették fel.

Az **iskolatípusok elkülönülésének megmaradása** és a szakképző iskolák speciális előnyeinek (korábbi munkába állás/szakmaszerzés lehetősége) megszűnése miatt erősödött a három iskolatípusba jelentkezők tudás- és motivációbeli különbsége. Szakiskolába szinte csak rossz szociokulturális háttérrel rendelkezők jelentkeztek. A szakiskola középiskolához hasonló követelményrendszerét nem a szakiskolások igényeinek megfelelő módon, hanem hagyományos, a középiskolások számára adekvát tantervek alapján, hagyományos módszerekkel igyekeztek teljesíteni, ami a szakiskolások számára a sikerélmény elmaradásához, és hatalmas **9. évfolyamos lemorzsolódáshoz**, évisméltlésekhez vezetett. (A szakképző évfolyamokon már gyakorlatilag nem volt lemorzsolódás.)

A helyzetet rontotta, hogy az általános iskolákban **visszaszorultak a manuális tevékenységek**. A technika tantárgy gyakorlatilag eltűnt a képzésből. (A gimnáziumokban még rosszabb volt ebből a szempontból a helyzet.) Ez egyrészt nem motivált a fizikai szakmák választására, másrészt a rosszabb intellektuális, de jó manuális készségekkel rendelkezőket megfosztotta a sikerélmény lehetőségétől.

Hiába volt elvileg lehetséges a nyolcadik utáni döntés megváltoztatása, tehát a közismereti évfolyamok után az iskolában tanult szakmacsoporttól eltérő szakmaválasztás, gyakorlatilag a szakiskolába, szakközépiskolába járók mindig abban az iskolában, abban a szakmacsoportban végezték a szakképző évfolyamokat, ahova a közismereti évfolyamokon jártak. A szakiskolákba jelentkezők leggyakrabban egy konkrét szakma megtanulásának céljával jelentkeztek az iskolába, és elképzelésükön csak akkor változtattak, ha az adott szakmában nem volt ösztöndíjat biztosító gyakorlati hely, vagy nem tudták elvégezni a választott szakma feltételeként előírt 10 osztályt. A **választási lehetőségeket** csak a gimnáziumot végzettek számára növelte az, hogy a szakmatanulás gimnáziumi érettségi után is lehetségessé vált.

A tanulni vágyók, a szülők és a munkaadók **20 év után sem ismerték** az új képzési rendszert. Az OKJ-képzés lehetőségeit a gimnáziumi tanárok nem tudják bemutatni, a szakma-, szakmacsoport-váltás lehetőségét a szakközépiskolai, szakiskolai tanulók nem ismerik. A képzési rendszert és a szakmákat, foglalkozásokat megismertető, az adekvát pálya- és képzésválasztást segítő **pályaorientáció** – bár a Nemzeti Alaptantervben a Technika és életvitel művelődési területben szerepel – nem épült be az iskolai képzésbe, és igencsak szegényes az elérhetősége a közoktatási szolgáltatások között vagy más módokon.

Mindezek következtében, valamint a fizikai szakmák rendszerváltás utáni elhelyezkedési lehetőségeinek drasztikus csökkenése, valamint a minél magasabb végzettség hasznosságának túlhangsúlyozása, a fizikai és szellemi terület kereseti lehetőségeinek az utóbbi javára történő nagy különbségei miatt a fizikai munka és a **szakiskola presztízse nagymértékben csökkent**. Önmagát erősítő folyamatként a szakiskolába járók színvonala folyamatosan romlott és a legutóbbi évekig az oda jelentkezők száma folyamatosan csökkent.

A **gazdaság szereplői** folyamatosan kritizálták a szakképzés színvonalát, elsősorban a gyakorlati készségek hiányát. Az új rendszert rosszabbnak tartották a 3 éves szakképzés rendszerénél, mivel szerintük a szakmunkásképzőben végzetek azonnali munkába állítása lehetséges volt, a mostaniaké pedig nem. A szakmai ismeretek erősítésére a kamara elérte, hogy egyes szakmánál a szakképzési évfolyamok számát 3 évre növeljék, ezzel az az abszurd helyzet állt elő, hogy a szakiskolákba járók később állhattak munkába, mint a gimnazisták.

A **gyakorlati képzés** mennyisége mellett kritizálták azt is, hogy a gyakorlat nem munkahelyi körülmények között zajlik. Ennek hatására létrejött és egyre nagyobb teret nyert a tanulószervezés intézménye, amely a szakiskolák szakképző évfolyamain a gyakorlati képzést vállalkozásoknál tette lehetővé, a tanulóval történő közvetlen megállapodás keretében, a gazdasági kamara ellenőrzése mellett. (A gyakorlati képzés emellett az iskolák –az utóbbi időben az EU támogatások segítségével megfelelően felszerelt – tanműhelyeiben, illetve az iskolával együttműködési megállapodást kötött, gyakorlati képzésre szakosodott cégek, vagy nagyvállalatok tanműhelyeiben folyt.)

A másik bírált terület a **szakképzési szerkezet** volt. A kamara folyamatosan küzdött azért, hogy az iskolák és a fenntartók ne határozhassák meg szabadon, a szülők és tanulók igényeinek megfelelően az oktatott szakmát körét. Meggyőződésük szerint a munkaerőpiac igényei megismerhetők, és csak olyan szakmákat szabad oktatni, amelyekre az adott megyében, régióban igény van. A munkaerőpiac által leginkább igényelt ún. hiányszakmák tanulására anyagilag is ösztönözni kívánták a gyerekeket. 2009-re elérték egyrészt az ún. hiányszakma-ösztöndíj bevezetését, másrészt, hogy a fejlesztési források igénybevétele csak a Regionális Fejlesztési és Képzési Tanácsok által az adott régióban fejlesztendőnek tartott szakmákban legyen lehetséges. A munkaadói igények felmérésére nagyszabású kérdőíves megkérdezéseket folytattak, amelynek módszertanát és eredményeit mind a kutatók, mind az iskolák kezdettől kritizálták.

A „szakképzési lobb” is folyamatosan küzdött a **helyzet megváltoztatásáért**. Kezdetben a 3 éves szakmunkásképzés visszaállítását szorgalmazták, később arra helyezték a hangsúlyt, hogy a gyakorlati képzés a szakmunkásképzésben azonnal, a szakközépiskolákban minél hamarabb elkezdődjön. Végül elérték, hogy a gyakorlati képzésre a szakiskolákban és a szakközépiskolákban is kezdettől rendelkezésre álljon normatíva, illetve, hogy szakközépiskolai képzés után a szakirányú szakmatanulás ideje kisebb legyen, mint gimnáziumi végzettséggel. (Szakiskolában azonban a képzési idő ugyanolyan hosszú maradt.) Lehetővé vált továbbá az ún. előre hozott szakképzés, amely gyakorlatilag a régi 3 éves szakmunkásképzésnek felel meg.

A lemorzsolódás mérséklését szolgálta különféle **felzárkóztató évfolyamok** indításának lehetősége. A felzárkóztató évfolyamok részben a 8 osztályos végzettséggel nem rendelkezők, részben a 9-10. osztályt 16 éves korukig elvégezni nem tudók számára tették lehetővé a

szakképző évfolyamok elkezdését. Ezeken az évfolyamokon a szakképzésbe való bekapcsolódáshoz szükséges ismeretek, készségek megszerzése volt a cél, iskolai végzettséget csak az azt igénylők számára adtak. A felzárkóztató évfolyamokon elvileg fejlesztő pedagógusok, mentorok kellett, hogy foglalkozzanak a tanulókkal, azonban a legtöbb esetben erre a fenntartó nem biztosított fedezetet. A siker nagymértékben függött a pedagógusoktól, az alkalmazott módszerektől, és elsősorban a 8. osztályos végzettséggel már rendelkezők számára biztosította ténylegesen a továbbtanulás lehetőségét. A felzárkóztató évfolyamok lehetőségét az integráció hívei mint szegregációs lehetőséget kritizálták.

A szakképzésről szólva meg kell említeni a fogyatékkal élők – tipikusan az enyhén értelmi fogyatékosok – számára indított **speciális szakiskolákat**, ahol két közismereti évfolyam után szakképesítés (részszakképesítés) megszerzésére van lehetőség. A speciális szakiskolák elsősorban a nevelést, fejlesztést tekintik feladatuknak, a tanárok nagy része gyógypedagógus. Ezekben az iskolákban gyakran alkalmaznak innovatív oktatási módszereket. A *készségfejlesztő szakiskolái* a középsúlyos értelmi fogyatékosokat készítik fel az önálló életvitelre és – szerencsés esetben külső mentoros munkagyakorlatok formájában – betanított szintű munkára.

A szakképzési paletta másik végén 2001-ben megjelent a szakközépiskolában és felsőoktatási intézményben is folytatható **felsőfokú szakképzés**, amelynek elvégzése kreditpontként beszámítható a felsőoktatási képzésbe. Hivatalos célja a gyakorlatorientált, de jó elméleti háttérrel is rendelkező felső középfokú szakemberek – technikusok – iránti igény kielégítése volt, de ténylegesen a felsőoktatás előszobájaként szolgált. A végzettséget a munkaerő-piac egyáltalán nem értékelte, az ilyen szakképesítéssel rendelkezők elhelyezkedési esélyei rosszak.

Az iskolai rendszerű szakképzés mellett mára meghatározó lett a **felőtt szakképzés** – ezt a tényt a szakképzés tervezésénél gyakran nem veszik figyelembe. A felnőttképzésben vizsgázók száma jelentősen meghaladja az iskolai képzésben végzetteket, és még azokban a szakmákban is többen vizsgáznak felnőttképzésben, amelyek iskolában is tanulhatók. A felnőttképzésben nagy szerepe van a támogatott munkaerő-piaci képzésnek, amely döntően OKJ-s szakképesítések megszerzésére irányul. Az ilyen képzések hatékonyságáról viták folynak; az iskolák folyamatosan sérelmezték, hogy felnőttképzésben ugyanazt a szakképesítést lényegesen rövidebb idő alatt lehet megszerezni, ami csak előzetes munkatapasztalatok megléte esetén lenne indokolt.

Az aktuális szakmai ismereteket – tehát nem új szakmát - adó felnőtt szakképzés és a **munkahelyi képzés** szerepe Magyarországon lényegesen kisebb, mint a fejlett országokban.

Az **iskolai felnőttoktatás** (esti és levelező képzés) nagymértékben visszaszorult. A fenntartónak nem kötelessége és az alacsony normatíva miatt nem érdeke ilyen képzések indítása.

A jelenlegi szabályozás

A 2010-es kormányváltás utána gazdasági szereplők – elsősorban a kamara – véleményének alapján került sor a **szakképzés átalakítására**. Megerősödtek az előbb említett, az előző ciklusban már teret kapott tendenciák: a 4 éves szakmunkásképzést felváltja a 3 éves, és a képzésen belül radikálisan csökken a közismereti órák száma; a Megyei

Fejlesztési és Képzési Tanácsok javaslata alapján a kormány határozza meg a finanszírozható szakmák körét és a beiskolázható tanulók számát; a szakközépiskolákban tovább nő a szakmai képzés szerepe a közismerettel szemben. Emellett a cél adminisztratív eszközökkel növelni a szakmunkásképzésben résztvevők számát a középiskolába járók rovására.

Változás, hogy a felsőfokú szakképzést felváltotta a felsőoktatási végzettséget adó, középiskolában nem folytatható felsőoktatási szakképzés.

Az első szakma megszerzése esti-levelező képzésben is ingyenessé vált, de a nappali képzésben korlátozták az ingyenes szakképzés időtartamát (az évismértlések számát).

A felzárkóztató évfolyamok a HÍD képzés nevet kapták, és immár azoknak is szólnak, akik elvégezték a nyolc osztályt, de nem teljesítik a szakképzésbe lépéshez szükséges tanulmányi feltételeket, vagy nem kívánnak szakmunkásképzőben tanulni.

A szakképzés tartalmi szabályozása erősödött: kötelező kerettanterveket kell alkalmazni, a felnőttképzésben pedig meghatározták az egyes szakképesítések megszerzéséhez minimálisan szükséges óraszámot.

A kutatások és a statisztikák nem támasztják alá azt a reményt, hogy az intézkedések a foglalkoztatottság növelését szolgálják. Jelenleg az érettségivel rendelkezők foglalkoztatása lényegesen magasabb, mint az érettségivel nem, csak szakképesítéssel rendelkezőké (ez a helyzet a pályakezdők esetében is fennáll.) A munkaadók ugyan valóban kifogásolják a pályakezdők gyenge gyakorlati készségeit, de a tényleges alkalmazást ennél nagyobb mértékben akadályozza a munkavégzéshez szükséges általános készségek hiánya. Az, hogy az iskolai szakképzés a szakmához kötődő kompetenciák fejlesztésére koncentrál az általános kompetenciák rovására, már csak azért sem lehet hatékony, mert a pályakezdők többsége nem saját szakterületén helyezkedik el, és a szakmában maradók is sokszor fognak szakmát váltani munkás életük fél évszázada folyamán. Emellett a munkaerőpiac által igényelt szakmák meghatározása a több évre előre igencsak esetleges, és a megyei szintű meghatározás nem veszi figyelembe a mobilitás igényét sem.²

A **szakképzés irányításáért** folyamatos harcot vív a munkaügyi és az oktatásügyi tárca. Úgy tűnik, nincs ideális megoldás: vagy az iskolai és a felnőtt szakképzést kell külön tárcának felügyelnie, vagy a közoktatásban kerül a szakképzés szakmai és közismereti része külön felügyelet alá. Gyakori az „öszvér” megoldás: a szakképző évfolyamokon az a miniszter felelt a szakmai tartalomért, akihez az adott szakma tartozott, a szakképzés általános feladatai a munkaügyi, az iskolairányítási feladatok, a közismeret oktatása a közoktatási miniszterhez tartoztak. (Jelenleg az iskolairányítás is a munkaügyet is felügyelő Gazdasági Minisztériumhoz tartozik.) A szakképzést és felnőttképzést szabályozó törvényeket a jelen struktúrában a Nemzetgazdasági Minisztérium adja ki, míg a közoktatás általános kérdéseit az Emberi Erőforrások Minisztériuma szabályozza.

² Juhász Ágnes – Juhász Judit – Borbély-Pecze Tibor Bors: Munkaerőhiány és kínálati többlet azonos szakképesítéssel rendelkezők körében: a szakképzés lehetőségei. Panta Rhei Bt, Budapest, 2009